

Hanzulenko V. P. Roman-Catholic commune of Zaporizhzhya in the 20's – 30's of the 20th century.

The author investigates the activities of the Roman Catholic commune of Zaporizhzhya in the 20's-30's of the 20th century on the basis of archival materials. The author of the article analyzes the population dynamics, characterizes the social structure of the commune and its leaders, reveals the tragic fate of Roman Catholics at the time of mass political repressions in the late 30's of the twentieth century.

Key words: Roman-Catholic Church, religious community, social structure, antireligious policy, political repression

Ганзуленко В. П. Римско-католическая община города Запорожья в 20–30-е гг. XX в.

На основе архивных материалов автор исследует деятельность римско-католической общины города Запорожья в 20-30-х гг. XX в. Автором статьи анализируется динамика численности религиозной общины, определяются факторы, влияющие на развитие приходской жизни, характеризуется социальная структура общины и ее лидеров, раскрывается трагическая судьба римо-католиков во время массовых политических репрессий конца 30-х гг. XX в.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, религиозная община, социальный состав, антирелигиозная политика, политические репрессии

УДК 94:929:282(477)"19"

Т. Ю. Пшеничний

НАУКОВА СПАДЩИНА АТАНАСІЯ ПЕКАРА В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Розвиток вітчизняної історичної науки тісно пов'язаний з іменами людей, які через складну суспільно-політичну ситуацію ХХ ст. були децю позабуті. До таких особистостей відноситься відомий український історик церкви, монах Чину Святого Василя Великого о. Атанасій Пекар. Радянська історична наука відкинула його на маргінеси української наукової думки, тим то й позбавила читача будь-яких відомостей про нього. Лише завдяки коліткій праці вітчизняних вчених на еміграції, ім'я видатного історика України було статті подається аналіз наукової спадщини вченого в контексті вивчення ним однієї з найтрагічніших сторінок церковної історії на Закарпатті, який пов'язаний з Українською греко-католицькою церквою у ХХ ст.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, Закарпаття, Угорщина, УРСР, СРСР, історична наука.

Розвиток історичних досліджень з історії Української греко-католицької церкви в середовищі української еміграції призвів до формування потужного наукового інформаційного простору, який серйозно опозиціонував радянській історіографії. Саме вітчизняними дослідниками, які опинилися поза межами УРСР, була здійснена спроба об'єктивного аналізу історії УГКЦ в Радянському Союзі, характеристики етапів її усунення з суспільної арени. У другій половині 1940-х рр. в історичній науці накопичилося достатньо матеріалів для підтвердження цієї думки. Насамперед, це представлено дослідженнями відомого церковного діяча, монаха Чину Святого Василя Великого (далі ЧСВВ), дослідника історії церкви в Україні загалом та УГКЦ зокрема – Атанасія Пекаря.

З різних причин ім'я науковця мало згадували. В радянську добу його праці друкувалися виключно за межами СРСР і лише таємно потрапляли в руки українського читача. Унікальність наукових доробків вченого полягає в тому, що у них на серйозному науковому рівні аналізувалися складні питання з історії Української Церкви, ідентичність якої радянський тоталітарний режим намагався стерти. В контексті цього, дослідження наукової спадщини о. А. Пекаря набуває актуальності. Оскільки на сучасному етапі державотворення відданість встановленню історичної справедливості являється складовою інформаційної війни, то від неї залежить майбутнє суспільства і нації загалом. Метою публікації є бажання популяризувати вітчизняний науковий істеблїшмент, завдяки якому, в добу панування „комуністичного плюралізму”, вдалося зберегти українську історичну науку.

Вітчизняна бібліографія історії українського греко-католицизму не була б повною за відсутності серйозних досліджень, які почав проводити священник ЧСВВ, історик А. Пекар. До нас дійшло кілька його фундаментальних праць і розвідок, які стосувалися минулого УГКЦ. Зокрема це „Нариси історії Церкви на Закарпатті” [7] – у двох томах, колективна праця „Збірник проповідей: з нагоди 400-ліття відновлення єдності Української Церкви з Церквою Вселенською” [1], „Ісповідники віри нашої сучасності” [5] та багато інших.

Вивчаючи період української радянської історії і місця у ньому Церкви, вчений схильний розглядати його таким, який кардинально вплинув на релігійну та конфесійну карту України. Він з цього приводу писав, що починаючи з осені 1939 р. радянська експансійна політика в Галичині почала реалізовуватися виключно на засадах воєнного комунізму та атеїзму, що передбачало нейтралізацію ідеологічних опонентів, які починаючи з початку ХХ ст. сконцентрувалися навколо УГКЦ. Починаючи з 1940-х рр. проявився перший серйозний тиск на греко-католиків в Радянському Союзі, який повністю підтримала адміністрація Російської Православної Церкви. Встановивши свої єпископські центри в різних регіонах УРСР, її завдання полягало у

„поширенні влади на новозахоплених землях, на яких великою перепоною була Українська греко-католицька церква” [7, с. 149].

Вивчаючи наукову спадщину А. Пекаря, в контексті вивчення становища УГКЦ в Радянському Союзі, необхідно зауважити, що висновки у його публікаціях часто виходили не з контексту архівних документів, а з логіки осмислення і розуміння подій. Так, сучасний вітчизняний історик В. Кічера відзначає у його працях глибоке теоретичне переосмислення дійсності, яке дозволяє вченому робити вдалі конструктивні практичні підсумки [2, с. 7]. У контексті вивчення історії Української греко-католицької церкви на Закарпатті привертає до себе увагу його публікація „Церковна політика мадярів на Закарпатті”, яка побачила світ у 1987 р. У ній вчений розкриває три ключові аспекти: „підпорядкування греко-католицьких парохій мадярському єпископові, змагання за спільну митрополію разом з галицькими єпархіями та насильну мадяризацію церковного життя” [3, с. 169].

Потрібно відзначити, що саме історія церкви у „Срібній Землі” зайняла значене місце наукових досліджень А. Пекаря. У контексті своїх досліджень він вивчає й історію монаших чинів і згромаджень краю, видатних церковних діячів, які спричинилися до розбудови церковного життя. Щодо останнього, то в 15 томі Записок ЧСВВ за 1996 р. знаходимо дві публікації вченого присвячені будівничим УГКЦ на Закарпатті у ХХ ст. А саме йдеться про митрополита Андрея Шептицького та протоігумена Василянського Чину о. Йоакима Хому [6; 9]. Що стосується останнього, відзначає історик, „то завдяки його старанням, закарпатська василіанська провінція після Першої Світової війни була цілковито відновлена й почала дуже гарно розвиватися. Однак прийшла Друга Світова війна, а за нею – радянська окупація Закарпаття, й це призвело квітучу вже монашу провінцію до повної руйни” [9, с. 487].

Важливе місце у наукових дослідженнях А. Пекаря займають політичні трансформації на Закарпатті, які торкнулися й Української греко-католицької церкви. Проаналізувавши публікації щодо цього можна відзначити, що кінець 1930-х рр. вчений називає початком найбільш складних змін для церкви. Перші вже почали проявлятися у 1939 р. під час мадярської окупації регіону. Щоб показати комплексно її прояв історик виділяє три складові: відношення мадярів до греко-католицького єпископа Олександра Стойки – відомого церковного і громадського діяча краю, який не підтримував окупаційну політику; відношення мадярів до василіанського чину, як носія національної свідомості; призначення о. Теодора Ромжі на єпископську кафедру УГКЦ в Закарпатті [4, с. 500].

Аналізуючи коротко зазначені пункти А. Пекар хоч і називає єпископа Стойку людиною, яка була прихильником приєднання Закарпаття до Угорщини, проте відзначає у ньому позитивне відношення до проукраїнських політичних сил, які діяли в регіоні. На думку вченого, це проявилось у привітанні призначення о. Августина Волошина прем'єром Карпатської України. Також науковець відзначає ігнорування єп. Стойкою 10 листопада 1938 р. „урочистого привітання мадярської армії в Ужгороді, вирядивши для цього тільки кан. О. Ільницького” [4, с. 502-503].

А. Пекар значне місце у своїх дослідженнях відводить ЧСВВ на Закарпатті, який наприкінці 1930-х рр. став осередком національного відродження краю. Саме через це ані угорська, ані чехословацька сторона не могла прийняти. Тому у 1938–1939 рр. проти монастирів цього ордену, відзначає вчений, угорська окупаційна влада застосувала репресії, які закінчилися масовими руйнуваннями культових споруд, пам'яток дерев'яної архітектури Закарпаття тощо. Внаслідок масових погромів 23 березня 1939 р. об 11 годині дня угорські війська вторглися на територію Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі біля Мукачеве, одну із центральних святинь греко-католиків краю. 1941 – 1944 рр. стали кульмінаційним, відзначає вчений, по масовості і жорстокості репресій. Він прирівнює ці події до одних із найтрагічніших у житті василіанського чину в Україні загалом [4, с. 512-513].

Проте чи не найбільше місце у працях історика займає висвітлення становища Української греко-католицької церкви під час радянської окупації Закарпаття. Якщо до 1941 р. наслідки угорської, а згодом і німецької окупаційної політики носили дещо стриманий характер (відсутність масових репресій священників та їхніх родин, встановлення тотального контролю над вірними УГКЦ тощо), то з 1944 р. церковна політика СРСР в регіоні набрала абсолютно нових рис.

Аналізуючи статті вченого, монографії та інші наукові розвідки щодо спроб усунення УГКЦ із суспільної арени, вчений не приховує того, що саме це і було центральною метою ідеологічної боротьби влади з місцевим населенням. Ґрунтовно вчений описує це у своїй двохтомній праці „Нариси історії Церкви на Закарпатті”. Власне у ній з 1944 р. він пов'язує системний наступ проти Української греко-католицької церкви на Закарпатті. Безпосередній процес з боку влади, відзначає А. Пекар, очолив відвертий атеїст, заступник голови Народної Ради Закарпатської України, проф. П. Лінтур і представник православної церкви І. Конолович – посередник між православним єпархіальним правлінням та Головною Народною Радою (далі ГНР) краю. Остання, зауважує вчений, була спеціально створена, як протиунійний орган із своєю програмою дій та низкою законопроектів спрямованих на врегулювання церковного життя в регіоні. Зрештою ГНР спільно з обласним урядом втілювала у життя програму, яка всіляко придушували діяльність греко-католицького духовенства і вірних. Зокрема на основі закону про відділення Церкви від держави, з ініціативи уряду було припинено надання допомоги українським католицьким священникам, священниковим вдовам і сиротам. Проте, наголошує А. Пекар, за самою акцією ліквідації Мукачівської єпархії стояли все ж таки більшовицькі політичні діячі: генерал Міхле та полковник С. Тюльпанов, який з 1942 по 1945 рр. знаходився на посаді 7-го Відділення Політичного управління Українського фронту [7, с. 150].

Вивчаючи становище УГКЦ під час радянської окупації Закарпаття, вчений зосереджує окрему увагу на вивченні душпастирського служіння єпископа греко-католицької церкви в області Теодора Ромжі. Йому А. Пекар присвятив цілу книгу, яка побачила світ у 1962 р. в Нью-Йорку під назвою „о. Владика-мученик

Теодор Юрій Ромжа” [8]. У дослідженнях, пов’язаних Т. Ромжою, історик зауважує, що протягом усієї єпископської каденції він постійно намагався налагодити діалог з представниками влади. Проте його ініціативи швидко зазнавали краху, оскільки досвід показував, що між комунізмом і Церквою жодної співпраці не може бути. Навпаки, державні періодичні видання, почали відверто чинити наклепи на владу й духовенство, а влада, у свою чергу, стала застосовувати методи терору до нього. Це призвело до відкритих протестів єпископа проти безправ’я і насилля, які дозволяв собі чинити радянський уряд на Закарпатті. Особливо духовенство УГКЦ в Закарпатті намагалося викрити підступну діяльність Народної Ради, яка з середини підривала авторитет церкви перед її вірними. Такий протест став позитивним. У січні 1945 р. Т. Ромжа поїхав з чітко сформульованими вимогами про припинення переслідування церкви до коменданта фронту генерала Петрова. Такий візит мав певні успіхи, оскільки згідно спеціального рішення на короткий час було припинено протицерковну акцію по цілій області [7, с. 149-152].

Однак в цьому дипломатичному аспекті А. Пекар вбачав не стільки глобальні зміни у відношення до УГКЦ, тобто зміну політико-ідеологічної кон’юнктури до цієї церкви, а все ж таки чисто юридичний мотив: Закарпаття ще не було на той час юридично приєднане до складу УРСР.

Проте кардинальні зміни по відношення до закарпатських греко-католиків і після цього не змушували себе довго чекати. А. Пекар описує, що вже у другій половині квітня 1945 р., місцевий більшовицький актив розпочав нову антицерковну програму проти УГКЦ. Причиною чергового конфлікту, зазначає вчений, стала надмірна активність греко-католицької молоді на Закарпатті, яка брала участь у громадсько-політичному житті краю. Тому, коли більшовики збагнули, що не зможуть зломити волі місцевого населення, кинулися на молодь і шкільництво регіону. 20 квітня 1945 року більшовицький політичний орган Народна Рада здійснює два кардинальні кроки у вирішенні цього питання: по-перше, відділює школу від церкви, а по-друге, закриває всі церковні школи в Мукачівській єпархії. При цьому православ’я репрезентується, як патріотизм, а греко-католицизм, як зрадництво. Тому А. Пекар підкреслює, що це давало змогу уряду СРСР уможливити кампанію проти греко-католиків [7, с. 151].

Підсумовуючи участь Т. Ромжі у збереженні єдності суспільства, А. Пекар писав, що протягом тривалого часу така опозиційна діяльність єпископа і духовенства загалом увінчана позитивними результатами. В умовах окупації населення відчувало, що воно не покинуте і має реальну підтримку. Однак все це гостро суперечило церковній політиці Москви, через що 22 жовтня 1945 р. за спеціальним дорученням уряду ЦК ВКП(б) Московський патріарх іменував для Закарпаття нового єпископа Нестора Сидорука, чим, у свою чергу, ліквідував юрисдикцію єпископа Теодора Ромжі. Останній, привернувши особливу увагу на цей факт, надалі продовжував своє служіння. Лише після його смерті, 1 листопада 1947 р., владі вдалося зламати опозиційні настрої в регіоні, які пропагувала церква. Таким чином, зазначає дослідник, зі смертю єпископа закінчилася друга фаза нищення греко-католицької церкви на Закарпатті [7, с. 153-156].

Підводячи підсумок під характеристикою наукової спадщини А. Пекаря, необхідно відзначити, що вона ще далеко не повністю представлена. Дана стаття – це одна із перших спроб актуалізувати значення його праць в контексті вивчення власної історії, зокрема історії Української греко-католицької церкви. Також необхідно відзначити, що через А. Пекаря зроблено спробу й загалом зануритися у світ української наукової еміграції, яка у буремних подіях ХХ ст. розвивала українську історичну науку за межами УРСР.

Джерела та література

1. Збірник проповідей: з нагоди 400-ліття відновлення єдності Української Церкви з Церквою Вселенською / І. Лотоцький, А. Пекар, Ю. Катрій та ін. – Львів: Місіонер, 1996. – 158 с.
2. Кічера В.В. Заснування і діяльність монастирів Чину Святого Василія Великого на Закарпатті (1733-1950 роки) / В.В. Кічера: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Ужгород, 2008. – 20 с.
3. Патрило І. Джерела і бібліографія історії української церкви. У 3-х т. / Ісидор Патрило // Записки ЧСВВ. – Рим: б.в., 1995. – Секція II. – Т. 3. – 323 с.
4. Пекар А. Греко-католицька церква під час мадярської окупації Закарпаття (1939 – 1944) / А. Пекар // Записки ЧСВВ. – Рим: б.в., 1996. – Секція II. – Т. 15. – Вип. 1 – 4. – С. 500–520.
5. Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасності: причини до мартиролога Української католицької церкви під совітами / А. Пекар. – Торонто-Рим: б.в., 1982. – 333 с.
6. Пекар А. Митрополит Андрей Шептицький як монах-василіянин (з нагоди 50-ліття його смерті – 1944 – 1994) / А. Пекар // Записки ЧСВВ. – Рим: б.в., 1996. – Секція II. – Т. 15. – Вип. 1 – 4. – С. 476–486.
7. Пекар А. Нариси історії Церкви на Закарпатті. У 2-х т. / Атанасій Пекар. – Рим-Львів: Місіонер, 1997. – Т. 1. – 232 с.
8. Пекар А. о. Влалика-мученик Теодор Юрій Ромжа / А. Пекар. – Нью-Йорк: Вид-во „Слово доброго пастиря”, 1962. – 66 с.
9. Пекар А. Протоігумен Йоаким Хома, ЧСВВ (1870 – 1931) / А. Пекар // Записки ЧСВВ. – Рим: б.в., 1996. – Секція II. – Т. 15. – Вип. 1 – 4. – С.487–499.

Pshenychnyi T. Yu. Scientific heritage of Atanasiy Pekar in the study of the history of Ukrainian Greek Catholic church in Zakarpattya region in first half of twentieth century.

Development of national historical science closely linked with the names of people who, because of difficult socio-political situation of the twentieth century, were forgotten. These figures include the famous Ukrainian historian church, monk of the Order of St. Basil the Great Atanasiy Pekar. Soviet historical science has rejected it on the margins Ukrainian scientific thought, the reader then deprived of any information about him. Only through hard work of local scientists in exile, the name of the famous historian of Ukraine article gives an analysis of the scientific heritage of scientific study them in the context of one of the most dramatic periods in the history of the Church in Zakarpattya region, which is associated with the Ukrainian Greek Catholic Church in the twentieth century.

Key words: *Ukrainian Greek Catholic Church, historiography science, USSR.*

Пшеничний Т. Ю. Научное наследие Атанасия Пекаря в контексте изучения истории Украинской греко-католической церкви на Закарпатье в первой половине XX в.

Развитие отечественной исторической науки тесно связано с именами людей, которые из-за сложной общественно-политической ситуации XX в. были несколько позабыты. К таким личностям относится известный украинский историк церкви, монах Ордена Святого Василия Великого о. Атанасий Пекарь. В статье дается анализ научного наследия ученого в контексте изучения им одной из самых трагических страниц церковной истории на Закарпатье, которая связана с Украинской греко-католической церковью в XX в.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, Закарпатье, Венгрия, УССР, СССР, историческая наука.

УДК 261(1920)

Ю. В. Новак-Голубєва

СТАВЛЕННЯ СИНОДАЛЬНОЇ (ОБНОВЛЕНСЬКОЇ) ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ДО СЕКТАНТІВ УПРОДОВЖ 1920–х рр.

У статті аналізується позиція Синодальної (Обновленської) церкви щодо сектантського руху в Україні впродовж 1920-х рр.; з'ясовано основні причини збільшення численності сектантських громад; простежено основні методи її полеміки із сектантами. У науковій розвідці авторка залучає широкий спектр тогочасної релігійної періодику. Аналітично розглядаючи антисектантські доповіді та проповіді обновленців, виокремлює основні положення та мотивації боротьби обновленства зі сектантством. Також дослідниця простежує динаміку відносин Синодальної (Обновленської) церкви та релігійних меншин упродовж 1920-х рр.

Ключові слова: Синодальна (Обновленська) церква, молокани, сектантство, Священний Синод.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення суспільно-релігійних трансформацій в Україні впродовж 1920-х рр. Недослідженими лакунами у вітчизняній науці залишаються, зокрема, відносини між православними церквами та сектантськими громадами.

Державно-церковні відносини в УСРР упродовж 1920-х рр. висвітлені у вітчизняних працях науковців, зокрема В. Паценка, А. Зінченка, О. Ігнатуші, А. Киридон, С. Жилюка. Вони, реалізуючи низку студій тогочасної державно-партійної релігійної політики, міжцерковних відносин, репресій 1920 – 1930-х рр. тощо, побіжно торкалися й деяких питань сектантського руху.

В Україні цей період характеризувався помітним збільшенням кількості сектантських осередків. Так, станом на 1925 р. органи влади до сектантства відносили 1 349 громад (164 064 осіб), а до православ'я – 9 071 (6 499 730 осіб) [5, с. 126]. Таким чином, у відсотковому співвідношенні кількість сектантських громад до православних складала 15%. Зокрема, в Коростенському окрузі станом на 1 січня 1926 р. нараховувалося 9 101 осіб сектантів, а православних – 73 735 [4, с. 44]. Що складало у співвідношенні 12,34%. Загалом у межах різних населених пунктів Волині-Житомирщини кількість сектантів у співвідношенні до православних складала приблизно 10–15 %. Слід уточнити, що до сектантів органи радянської влади відносили духоборів, молокан, мальованців та ін. До них зараховували й громади протестантів, які наголосимо, були більш чисельними.

Звертає на себе увагу те, що впродовж 1921 – 1924 рр. щорічний приріст сектантських громад в Україні складав приблизно 150-200%. За даними Всеукраїнської антирелігійної комісії (ВАК) при ЦК КП(б)У на жовтень 1925 р. кількість послідовників раціоналістичного та містичного сектантства зростає у шість разів і становила 1 578 громад (148 627 осіб). Загалом сектантський рух в Україні в цей час був представлений приблизно двома десятками течій [4, с. 298].

Поширення сектантства на початку 1920-х рр. деякі дослідники пояснюють тим, що Російська православна церква, втративши державну підтримку, виявилась не здатною самостійно боротись з ним, оскільки колишні механізми місіонерської діяльності вже не працювали.

Відомо, що Російська православна церква першою зазнала удару радянської антирелігійної машини. Не без допомоги влади вона була розколота на кілька течій, що, безумовно, суттєво ослабило її. З іншого боку, православних приваблювали не лише ідеї любові та ненасилля, але і специфічна організація сектантських громад. У цей важкий час їхні осередки багатьма сприймалися як своєрідні острівці колективізму, єднання, середовище вияву суто людських відносин і почуттів, оскільки сектанти нерідко організували різноманітні благодійні акції, безкоштовні обіди тощо [6]. Іншим фактором поширення сектантства варто вважати дезінтеграцію православ'я, що зумовило послаблення його місіонерської роботи, оскільки основні зусилля його кліру спрямовувалися на зміцнення власних інституцій.

У цьому сенсі зазначимо, що впродовж 1920 рр. в Україні діяли кілька православних конфесій: Український екзархат Російської православної церкви (РПЦ), староцерковники, старослов'яни, тихонівці, екзархісти), Всеукраїнська православна автокефальна синодальна церква (обновленці), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ, липківці, самосвяти), Діяльна Христова Церква (ДХЦ), Соборно-єпископська церква (булдовщина, лубенський розкол) [5, с. 128].